

Dragoljub B. Djordjević

O RELIGIJI I ATEIZMU; PRILOZI SOCIOLOGIJI RELIGIJE

Gradina - Niš, 1990

Knjiga O religiji in ateizmu (Prispevki k sociologiji religije) je že peta knjiga mladega (1954) sociologa religije iz Niša. Sestavljena je iz 23-ih člankov, ki so že bili objavljeni med leti 1981 - 1989. Avtor članka smiselno razporedi v štiri poglavja: Kritično preizpraševanje ateizma, K sociologiji pravoslavja, Nekatera vprašanja sociologije religije in Kritiška kartoteka sociologije religije.

V prvem problemskem sklopu D.B. Djordjević najprej navaja razloge za ponovno sociološko premišljevanje o ateizmu. Ugotavlja, da je ateizem "nepreorana njiva" v sociologiji religije. Vendar je ta njiva po njegovem mnenju tako razsežna in obdelava vredna, da se mu zdi nujno osnovati sociologijo ateizma. Tisto, kar religiologi počnejo, ko se ukvarjajo z religijo, naj bi po njegovi zamisli počenjala sociologija ateizma z ateizmom - raziskovala njegovo bistvo, podlage, vzroke zanj, tipe, različne zgodovinske oblike.

Po takem uvodu in vsekakor zanimivem predlogu se avtor sam preizkusi v definiranju, tipologiziranju, opisovanju zgodovinskih oblik ateizma. Ateizem vidi kot nazor, ki se oblikuje v socialnem okolju. Ima svoje spoznavne, čustvene, vrednostne in dejavne vidike. Je tudi moralna drža in življenjska opredelitev. Djordjević razpoznava tele tipe ateizma: negativni ateizem, ki je zaposlen predvsem z negacijo obstoja božjega bitja z racionalno - logičnimi argumenti, praktični ateizem, ki ima najširšo, najpopularnejšo osnovo v ignoriranju bistvenih vprašanj individuuma, družbe in zgodovine, ter eksistencialistični in marksistični ateizem. Za slednjega najde - po kritiki njegove ruske različice - največ dobrih besed. Njegove "temeljne karakteristike" vidi v materializmu in humanizmu. Le-tega pa naj bi krasile tudi: socialno preobraževalna vloga, revolucionarnost, utemeljenost v znanstvenem pogledu na svet in družbena usmerjenost. Djordjević tu ne izraža le trdnega marksističnega prepričanja, marveč nekaj, čemer bi lahko dejali kar vera. To utegne v bralca, ki je tako vero kdaj imel (pa jo je izgubil) neprijetno prešiniti zaraščene engrame, v tistem, ki je ni imel, pa vzbuditi rahlo začudenje nad njeno vztrajnostjo.

Kot religiološki specializant moskovske univerze Lomonosov (1986) ima Djordjević celovit vpogled v sovjetsko religiološko literaturo. Z velikim zanimanjem se tako loti enega ključnih vprašanj, ki se zastavlja ob študiju sovjetske religiološke literature: Kaj je to "znanstveni ateizem"? Gre za ogromno idejno podjetje, ki se je razvilo v Sovjetski zvezi že v njenih prvih komunističnih letih in ki z veliko energije obratuje še dandanes. Djordjević najde njegove filozofske korenine bolj kot pri Marxu pri Engelsu, v njegovi pozitivistični fazi, predvsem pa pri Leninu in njegovih poenostavljenih gledanjih na religijo kot instrument oblasti. Ugotavlja, da najde v znanstvenem ateizmu večina sovjetskih religiologov takorekoč vse, kar ima kakršnokoli zvezo z religijo in ateizmom. Kot poizkus razhoda z dogmatsko tradicijo nam skrbno predstavi poglede D. M. Ugrinoviča in I. N. Jabloкова, avtorjev, ki skušata s preučevanjem filozofskih in metodoloških osnov ateizma in religije znanstveni ateizem smiselno vključiti v sistem družbenih ved. Ob koncu analize mora Djordjević skleniti, da znanstveni ateizem ni niti

nova znanost niti stara znanost v novi preobleki niti filozofska disciplina ali disciplina nad filozofijo, marveč je poizkus umetnega ustvarjanja posebne družbene znanosti in ideološki konstrukt. Izhod iz takega stanja bi po Djordjeviću lahko potekal v dveh etapah: V prvi etapi bi se oblikovale samostojne discipline v okviru znanstvenega ateizma, v drugi etapi pa bi znanstveni ateizem izgubil temelj obstajanja. Najbolj verjetno se mu zdi, da se bo sovjetska religiologija zadovoljila z osvajanjem prve etape. Podobno dogajanje pričakuje glede ateistične vzgoje - bolj kot opuščanje kaže pričakovati preoblikovanje te vzgoje.

V sklepnem članku prvega poglavja želi avtor prek analize pogledov I. N. Jablokova izmeriti domet sovjetske sociologije religije. Jablov se mu zdi v primerjavi z večino sovjetskih religiologov naprednejši predvsem v prizadevanju, da bi se odtrgal od gnoseologizma in teorije odraza. Bolj kot katerikoli drugi sovjetski avtor naj bi poudarjal, da je religija eno izmed področij duhovne sfere, in se navezoval na tisto Marxovo pojmovanje religije, ki vidi v njej obliko praktično - duhovnega prisvajanja sveta. Po Djordjeviću oceni Jablov - čeprav prvi med sovjetskimi (marksističnimi) religiologi - ne dosega ravni jugoslovanskih marksističnih religiologov.

V drugem poglavju odpira Djordjević zelo zanimivo religiološko področje pravoslavja. Analizira predvsem nekatere aktualne religiološke probleme srbskega prostora.

V uvodu ugotavlja, da jugoslovanski in tudi svetovni religiologi pravoslavje zapostavljajo. Za izdelavo "religijskega zemljevida" Jugoslavije je treba po njegovi oceni bistveno izboljšati predvsem poznavanje pravoslavno homogenih območij Srbije, Makedonije in Črne gore. Razlogi za te bele lise so deloma v zgrešenem prepričanju, da je pravoslavni prostor religiološko manj atraktiven, deloma pa v prepričanju politike tega prostora, da je religija vse bolj stvar preteklosti in kot taka nevedna znanstvenega zanimanja. V zadnjih 15 letih sta bili tako narejeni le dve čisti empirični sociološki raziskavi, ki obravnavata religijo v tradicionalno pravoslavnih okoljih. Rezultati teh raziskav dajejo Djordjeviću osnovo za naslednje sklepe (izbral sem zanimivejše):

- proces ateizacije in sekularizacije je v primerjavi s tradicionalno katoliškimi in islamskimi okolji dosegel bistveno višjo raven,
- v pravoslavnih okoljih je prevladujoč tip vernika dveh - treh obredov, ki nima globljega občutka za pripadnost svoji cerkvi oziroma veri,
- vera je v pravoslavnih okoljih bolj ženska, nevera pa bistveno bolj moška stvar,
- prevladuje tip emotivnega ateista, vendar raste število racionalnih ateistov.

Djordjević zelo upravičeno opozarja, da moramo različne religije na jugoslovanskem prostoru obravnavati različno. Tehtnost različnih indikatorjev religioznosti je namreč v katoliških oziroma pravoslavnih okoljih bistveno različna. To dobro pokaže njegova študija o pravoslavnih religijskih simbolih. Medtem ko je ikona v pravoslavju vrhunski religijski simbol, saj med indikatorji religioznosti zavzema drugo mesto, pa je v katoliškem okolju verska podoba šele na petem mestu indikatorjev religioznosti.

Posebej zanimivo branje je Djordjevićeva obravnava vprašanja, zakaj v zadnjih letih mnogi pravoslavci (misli na tiste, ki priznavajo pravoslavno religijsko poreklo) prestopajo med adventiste (Krščanska adventistična cerkev). Poglavitne razloge za te konverzije, do katerih se srbska pravoslavna cerkev občasno odziva nestrpno, najde v nekaterih privlačnih potezah in spretnostih adventistične cerkve: v dobri organizaciji, razviti integraciji članov v življenje cerkve, zaposlenosti vernikov z več vlogami, v njeni anacionalnosti, uveljavljanju zdravega načina življenja, tekmovalnem misijonarstvu... Djordjević ocenjuje, da ima ravno Adventistična cerkev bistveno vlogo pri razkranjanju

monokonfesionalnosti srbskega naroda. V tej luči tudi kaže razumeti nekatere izbruhe nestrpnosti s katerimi se ta cerkev srečuje.

V članku Pravoslavlje in vsakdanjost: dva vidika se Djordjević pomudi pri odnosu med religijo in nacionalizmom in vplivu religije na načrtovanje družine. Glede prvega pravi (1989), da se večina etnosa v Srbiji "homogenizira" - tudi ob pomoči "proreligijskih" simbolov, vendar pri tem ne prestopa na religijske položaje, marveč ostaja religiozno indifirentna oziroma ateistična. Pri tem - preveč zadržano - opaža elemente posvetne religioznosti.

O vplivu religije na načrtovanje družine Djordjević premišlja ob kosovski situaciji. Izraža prepričanje, da na Kosovu "umazana" politika zlorablja religijo (islam). Islamski hodže naj bi po nareku politike spodbujali visoko rodno albanskega prebivalstva z namenom, da bi Kosovo postalo etnično čisto. Pri tem naj bi učinkovito izkoriščali globoko religiozno in tradicionalno podrejenost žensk v islamu. Razlaga visoke rodnosti z družbeno - kulturnimi okoliščinami je po Djordjevićevem mnenju le zakrivanje v bistvu nehumane kampanje. Kaj lahko rečemo ob tem? Dandanes je vsaka rodno, ki si ne postavlja nobenih meja - v imenu tega ali onega boga ali kar tako - znamenje velike miselne zaostalosti in nepoznavanja osnovnih problemov človeštva - prenaseljenosti, ekološke ogroženosti in omejenosti planeta. Če za tem stoji načrtna politika izrivanja drugega naroda, je to znamenje še večje zaostalosti, ali pa morda - izjemne stiske skupnosti, ki ne najde nobene druge poti afirmacije svojih pravic kot argument kvantitete. Djordjević postreže s premalo dokazi, da bi nas odvrnil od suma, da gre pri tem vprašanju, vsaj deloma, za drugo možnost.

Zanimivo branje, ki ga daje poglavje K sociologiji pravoslavlja, napoveduje, da bo v prihodnosti najbrž ravno Djordjević tisti, ki bo najbolj strokovno zapolnjeval bele lise religiološkega raziskovanja pravoslavnih okolij.

Iz sklopa tem "Nekatera vprašanja sociologije religije" naj predstavim le sestavek, ki se ukvarja s konfesionalno mentaliteto kot dejavnikom (dez)integracije. Avtor postavi tezo, da deluje krepitev konfesionalne mentalitete bolj dezintegrativno kot integrativno. Predvideva (1989) napetosti konfesionalnih mentalitet na jugoslovanskem prostoru. To utegne biti po njegovem mnenju usodno, saj je kakršnokoli "zajedništvo" v večnacionalnih in večkonfesionalnih okoljih mogoče le ob odsotnosti ekstremnega favoriziranja konfesionalne mentalitete, nekritičnega istovetenja naroda in religije, nestrpne identifikacije nacionalne in konfesionalne mentalitete. Ta, kot tudi nekateri prejšnji Djordjevićevi članki, dobro kažejo, kolikšne spremembe so se na jugoslovanskem prostoru dogodile v zadnjih dveh letih. Djordjevićevo upanje v ohranitev "zajedništva" se ob današnjih dogajanjih, ozračju sovražnosti, strahov,... kaže kot odlomek iz davno opuščene državljanske religije.

Iz sklepnega poglavja "Kritiška kartoteka sociologije religije", kjer avtor objavlja svoje komentarje nekaterih religioloških izdelkov drugih avtorjev, velja omeniti članek z naslovom Sekularizacija marksizma - za kateri marksizem gre? Tu Djordjević polemizira s tezo o marksizmu kot religiji, kakršno najde v besedilu G. Therborna Sekularizacija marksizma). Navaja njegovo mišljenje, po katerem je takoiimenovani marksizem "smisla in smeri zgodovine" (Korsch, Lukács, Gramsci,...) funkcionalni kot tostrana religija. Djordjević pokaže precejšen odpor do Therbornovih stališč. Marx zanj ni prerok, marksizem pa ne religija. Kvečjemu bi lahko, po njegovem mnenju, govorili o nekaterih izmaličjih v praksi in teoriji marksizma. Reči je treba, da Djordjević tu zopet pristane v veri (na ta način sam potrjuje Therbornove misli), saj ob zaključku pravi: "Sekularizacija, in tudi marksizem, v zgodovinskem in vsebinskem smislu ni gibanje

nazaj, marveč je gibanje naprej, k še neosvojenemu stanju in "rešitvi" polnosti človekove eksistence na tuzemeljskih relacijah."

Predvsem v le-tem in nekaterih člankih z začetka knjige se dobro kažejo meje Djordjevičevega marksističnega pogleda na fenomen religije. Djordjevič se ne zna znanstveno povsem sprostiti v odnosu do marksizma in dežele, kjer se je najbolj uveljavil. Njegov obrazec je: ostra kritika dogmatizmov, vulgarizacij v marksizmu, (teodicejsko) upravičenje avtentičnega marksizma in - marksistično upanje. To je po moji sodbi mešanica znanosti in ideologije oziroma vere, ne pa čista religiologija.

Djordjevič ateizem in religijo neproblematizirano predstavlja kot antipoda, čeprav obstajajo tudi ateistične religije oziroma čeprav obstajajo tudi ateizmi, ki so religiozni. Religija / religioznost namreč ni določena z bogom, marveč je določena s svetim, sakralnim. Rekli bi lahko, da sicer ni teizma, ki ne bi bil tudi religija, da pa ateizem še ne pomeni, da ne gre za religijo. Ravno taka ateistična religija pa je bil komunizem. Tu se moram strinjati z Therbornom in nasprotovati religiološko konservativnim Djordjevičevim pogledom.

Ruski ateizem, ki ga Djordjevič brez posebnega pomišljanja uvršča pod nereligijo in sekularnost (očita mu sicer ideološkost), je (bil) prej tisto, kar je o njem dejal ameriški sociolog P. Peachey - napačno razumljena sekularnost v bistvu sakralne družbe. Tako imenovani znanstveni ateizem je imel znotraj take družbe pomembno vlogo mobilizatorja religioznih energij družbe v smeri partijsko opredeljenih sakralnosti. Znanstveni ateizem bi si Djordjevič s svojim bogatim znanjem lahko ogledal s širše perspektive, npr. iz zornega kota koncepta civilne religije. V komunistični Sovjetski zvezi je bil državljani namreč pojmovan kot prisiljeni obvezni vernik zelo dogmatske državne ideologije, katere dogma je bila tudi "ateističnost". Mnenja sem tudi, da bi moral Djordjevič elemente za razumevanje sovjetskega znanstvenega ateizma iskati ne samo na filozofski liniji razsvetljenci - Marx - Engels - Lenin, temveč tudi v ruski zgodovini in kulturni (religijski) tradiciji. "Posebnost" ruskega "razsvetljenstva", torej to, da morajo vsi misliti enako, je namreč v precejšnji meri rezultat tradicionalne mentalitete.

Po teh nekaj opazkah, ki zadevajo le nekatere izmed številnih tem, ki se jih loteva Djordjevič, je vidno, da je mogoče njegovim Prispevkom k sociologiji religije marsikaj poočitati. Sestavkom se krepko pozna, da so napisani še pred kolapsom socialističnega projekta. Kljub temu se v nekaterih - zlasti pa v poglavju K sociologiji pravoslavja - razgrinja pred nami zanimivo sociološko branje.

Marjan Smrke